

УДК 811.161.2'37'367.335

DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2023.2.4>

Т. М. ЛЕВЧЕНКО

*доктор філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Переяслав, Київська область, Україна
Електронна пошта: tanyalevhenko2010@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-4275-7701>*

Т. В. ЧУБАНЬ

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри української лінгвістики та методики навчання,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Переяслав, Київська область, Україна
Електронна пошта: chuban1960@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7199-0684>*

СИНТАКСИС ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ КОМПОНЕНТ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У матеріалі статті автори порушують проблему важливого місця викладання розділу «Синтаксис» дисципліни «Сучасна українська літературна мова» у процесі підготовки здобувачів вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Українська мова і література). Проаналізовано особливості вивчення типології словосполучень щодо будови, їх семантики у педагогічних ЗВО, визначено пріоритети у висвітленні синтаксичних явищ, сукупності синтаксичних одиниць та правил функціонування одиниць простого синтаксису.

У статті досліджено питання про значення спостереження над одиницею синтаксичного рівня – словосполученням при вивченні синтаксису сучасної української мови на філологічних факультетах педагогічних закладів вищої освіти.

Застосовано предметний рівень методологічного аналізу, тобто дисциплінарна методологія як сукупність методів і принципів дослідження, що використовуються у лінгводидактичній науковій дисципліні, де сама наукова дисципліна є основною формою організації наукового пізнання. Використано емпіричні методи наукового дослідження, тому, отримана за допомогою цих методів наукового дослідження інформація є основою для подальшого теоретичного осмислення пізнавальних процесів.

Схарактеризовано особливості викладання ОК «Сучасна українська літературна мова». Ілюстративний матеріал для опису синтаксичних явищ дібрано з мовного наповнення збірки «Українські народні пісні» (упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук), яка є прикладом українського народного слова. Статтю створено на власних дослідженнях авторів та підсумках згідно з одержаними результатами.

Актуальність і значення праці зумовлені необхідністю розширення теоретичної бази знань у студентів з питань одного з найважливіших розділів граматики – синтаксису.

Ключові слова: простий синтаксис, елементарне словосполучення, неелементарне словосполучення, підрядне словосполучення, сурядне словосполучення.

Постановка проблеми. Сьогодні проблемним є розкриття лінгводидактичних особливостей вивчення визначень одиниць простого синтаксису, найвишого ярусу мови, що окреслив свій предмет дослідження, зв'язки з іншими науками, формує власні методи аналізу. Проблема полягає у доведенні значення емпіричних методів наукового дослідження: спостереження, у результаті якого отримують певну суму знань, опису і узагальнення при вивченні змісту та значення компонента другого розділу граматики мовної системи – словосполучення, а також у доведенні значення структурного дослідження у вивченні українського про-

стого синтаксису. До групи методів емпіричного дослідження належить тестування, тому необхідно готувати студентів до виконання тестових завдань з простого синтаксису (у кількості чотириста тестових завдань). Важливі наочні методи: показу, або ілюстрації (моделей, схем та ін.); комп'ютерний (метод роботи з комп'ютером), імітації (наслідування), роботи з інформаційними джерелами.

Мета. Головною метою публікації є – довести значення змісту матеріалу для викладання та вивчення одиниці простого синтаксису – словосполучення української мови у ЗВО. Завдання – сприяти оволодінню новими

підходами та ефективними способами навчання простому синтаксису, мотивувати роз'яснення чи витлумачення певних значень. Завдання роботи – встановити методичні особливості вивчення синтаксичної одиниці – словосполучення при опрацюванні матеріалу з простого синтаксису, виявити характерну для синтаксичного терміна однозначність, коли ним називають конкретну структуру, розкрити диференційні ознаки словосполучень різної типології, та довести значення системно-структурного дослідження у вивченні українських словосполучень.

Аналіз попередніх досліджень. У працях «Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс» (за редакцією Пентиліук М. І.) та «Методика викладання української мови: навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів» (автори: Коваль Г. П., Деркач Н. І., Наумчук М. М.) надано методичну допомогу майбутнім учителям української мови в оволодінні новими підходами та змістом навчання української мови у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), ефективними способами керівництва навчальним процесом (методи, прийоми, засоби та форми), новими технологіями навчання. Аналізовані роботи присвячено вивченню, виявленню і опису важливих ділянок у методиці навчання елементам мовної системи, методам підвищення рівня грамотності та поширення знань про рідну мову, оскільки «проекування загальнодидактичних принципів на методику навчання мови, обґрунтування специфічних методичних принципів навчання та виявлення шляхів реалізації – це головні завдання методики навчання української мови» [Коваль 2008:10].

Пігур Митослава Василівна підготувала працю «Практикум з методики навчання української мови: навчально-методичні рекомендації для філологічних факультетів вищих навчальних закладів України», що має навчально-методичний характер [Пігур 2013]. У навчально-методичних рекомендаціях є опис, програма, структура навчальної дисципліни, мета та завдання курсу, практичні та лабораторні заняття.

Кожна з трьох названих старанно оформлених книг має в собі весь необхідний апарат:

тексти, що доповнюють певну суму знань для допомоги студентам, поради, щоб краще зрозуміти їх зміст.

Списки базової і додаткової літератури для опрацювання і вивчення дисципліни «Сучасна українська літературна мова», яку ми пропонуємо для студентів закладів вищої освіти (ЗВО), що містить граматичні погляди і досягнення на ниві мовознавчої думки останніх років (Катерина Городенська, Каленик Шульжук, Іван Вихованець, Іван Дацюк, Анатолій Кващук, Валентин Горяний, Анатолій Загнітко, Петро Дудик, Арнольд Грищенко, Ніна Гуйванюк та ін.), орієнтує на розв'язання питань, що передбачено робочою програмою освітнього компонента «Сучасна українська літературна мова». Опрацювання літератури дозволить студентам оволодіти основними граматичними нормами сучасної української літературної мови, ознайомитися з її структурними маркерами.

Необхідність опрацьованої теми визначено тим, що у методиці викладання українського синтаксису немає достатньо широких праць, у яких би комплексно описувалися лінгводидактими та вченими-синтаксистами особливості вивчення синтаксичної одиниці-словосполучення на матеріалі народних пісень.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сучасної лінгводидактики ставить проблему синтаксису речення в розряд актуальних тем сьогодення. Ще одним із важливих питань, що постають сьогодні перед ЗВО, є виховання виразника автентичності нації, носія культури мовної. Філологічна підготовка студентів відноситься до основних структурних елементів гуманітарної освіти. Готуючи вчителів української мови, важливо навчити їх досконало володіти синтаксичною лексикою, а саме, вмінню правильно вживати терміни на позначення синтаксичних одиниць та відповідних словоформ у різностильових текстах української мови, що стане на кінцевому етапі і ланкою в діяльності студентів як учителів української мови.

Дисципліна «Сучасна українська літературна мова» є основною формою організації наукового пізнання, адже мета викладання цього освітнього компонента – формування у здобувачів вищої освіти фахових компетентностей, систематизованих теоретичних знань про характеристики синтаксичних виявів укра-

їнської мови; ознайомлення студентів із сучасними лінгвістичними студіями. Необхідно використовувати певну суму методів і принципів дослідження, які застосовувати як елементи дисциплінарної методології. Великого значення набувають емпіричні методи наукового дослідження: спостереження, узагальнення. Інформація, яку отримано за допомогою цих методів, є основою для подальших розвідок у характеристиці та зіставленні мовних процесів. Це важливо тому, що у процесі навчання формуємо такі програмні результати навчання, наприклад: ПРН1 – обізнаний із елементами теоретичного й експериментального (пробного) дослідження в професійній сфері та методами їхньої реалізації та ПРН2 – знає сучасні філологічні й дидактичні засади навчання української мови.

У викладанні українського простого синтаксису, а саме: вивченні закономірностей, що діють у будові словосполучення, велике значення має спроба розвідки структури словосполучення та типів синтаксичних зв'язків. Сучасний стан розвитку синтаксичної науки тісно пов'язаний з актуальною ідеєю про необхідність системного аналізу граматичних одиниць мови, з урахуванням особливостей їх структури та семантики, а також рівнів, представниками яких вони є, що і є метою вивчення ОК «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис».

Вивчення синтаксису ефективно здійснювати за модульно-рейтинговою технологією. Характерною особливістю її є самостійна робота студентів, яка включає пошук знань, формування уміння аналізу, узагальнення отриманої інформації, запам'ятовування певних положень, а також уміння використати цю суму знань на практиці. Пропонуємо розділити весь матеріал на три модулі: М-I Слово-сполучення, особливості словосполучень, М-II Просте речення, М-III Складне речення, текст. Модульну програму курсу розроблено так, що кожен модуль включає змістову і методично-діяльнісну частину. Структурними компонентами програми є умови оцінювання, вимоги до знань студентів, критерії до підсумкового контролю. Ефективне вивчення матеріалу залежить від діяльності і викладача і студента. До функцій викладача належать: проведення на високому якісному рівні лекцій, підготовка і проведення практичних і лабораторних занять,

перевірка письмових робіт, індивідуальне і групове консультування.

Організація діяльності здобувачів вищої освіти спрямована на оволодіння сумою знань про три синтаксичні одиниці: словосполучення, речення і текст. Особливої уваги заслуговують дослідження синтаксичної одиниці-конструкції – словосполучення. Словосполучення – непредикативна синтаксична одиниця, компонентами якої є слово та форма слова або кілька форм слів, з'єднаних між собою підрядним синтаксичним зв'язком. Словосполучення протиставлене слову функційно і структурно [Загнітко 2012: 322].

Відповідно до положень традиційної граматики, в основу поділу словосполучень на підрядні і сурядні покладено синтаксичний зв'язок. Дотепер у мовознавчій літературі немає єдиної думки щодо оцінки сполучень слів, поєднаних між собою сурядним зв'язком (Д. Баранник, О. Мельничук), напр.: *«Як засіли наші коло чаші – Петро, Павло, Хведір, Миколай, Як смикнули тої шпагатівки, То вони забули і про рай!»* [Василенко, Гордійчук 1955: 188]. У програмах з української мови для ЗЗСО їх не виокремлено. Пропонуємо план практичного заняття на тему: «Особливості сурядних словосполучень у сучасній українській мові».

План

1. Словосполучення з сурядними сполучниками:

- а) єднальні;
- б) розділові;
- в) зіставно-протиставні;
- г) градаційні;
- г) пояснювальні.

2. Сурядні словосполучення безсполучникові.

3. Функціонування словосполучень у реченні.

4. Розмежування словосполучень і фразеологізмів.

Надалі наводимо приклади синтаксичних словосполучень. Компоненти підрядних словосполучень пов'язані прислівним підрядним зв'язком. Ці словосполучення утворюються шляхом поєднання двох мінімальних одиниць, одна з яких виконує роль головного члена, а друга – залежного, напр.: *«Ой не пугай, пугаченьку; В зеленому байраченьку!»* [Василенко, Гордійчук 1955: 63]. Складовими формально-

синтаксичної характеристики підрядного словосполучення є: визначення групи підрядного словосполучення за способом підрядного зв'язку між компонентами.

В україністиці виокремлюють три основні способи підрядного зв'язку: узгодження, напр.: «*Ой полети, **сивий орле**, Де братічок оре, Та накажи йому, орле, Яке мені горе*» [Василенко, Гордійчук 1955: 69] керування і прилягання. При узгодженні форма відмінка, числа і роду (чи одного з них) або особи залежного члена уподібнюються до відповідних форм головного члена. Студентам обов'язково наголошується про можливість повного і неповного узгодження.

У словосполученнях, компоненти яких пов'язані способом керування, головний член вимагає від залежного відповідної відмінкової форми. Синтаксичний зв'язок керування можливий лише у словосполученнях, у яких залежний член є представником іменної частини мови, напр.: «*Ой ти знав, на що брав **Міщаночку з міста!***» [Василенко, Гордійчук 1955: 213].

У словосполученнях, компоненти яких пов'язані зв'язком прилягання, залежний член – повнозначне слово, яке позбавлене форм словозміни (прислівник, дієприслівник, інфінітив), напр.: «*Ой женила мати сина, Женила, женила, **Начетверо** коромисло На нім **поломила***» [Василенко, Гордійчук 1955: 175]. І є два неосновні: підрядносполучникове підпорядкування, напр.: «*Ой пряла чи не пряла, **Простіть, люди, що збрехала***» [Василенко, Гордійчук 1955: 182] і тяжіння.

Підрядносполучниковим підпорядкуванням зветься такий тип синтаксичного зв'язку, при якому за допомогою підрядного сполучника залежний член приєднується до ведучого.

Є особливий різновид підрядного зв'язку, який називається тяжінням. Суть його полягає в тому, що залежне слово, що стоїть після присудка і підпорядковується йому, семантично тяжіє до підмета. Залежне слово пояснює підмет.

Студентам пропонуємо характеристику підрядного словосполучення відносно його будови: просте, напр.: «*Як **прийшов у хату**, Одно каже: **Тату!***» [Василенко, Гордійчук 1955: 173]; «***Котилася бочка** Та все з **огірками...***» [Василенко, Гордійчук 1955: 208], складне, напр.: «***Дівка Явдошка Сіяла** пшеницю...» [Василенко, Гордійчук 1955: 155].*

Доводимо, що словосполучення, як синтаксичні одиниці-конструкції, що утворені сполученням двох або кількох повнозначних слів, за будовою класифікуються на прості і складні. Цей поділ відбувається залежно від кількості наявних у складі словосполучення членів – повнозначних чи займенникових слів. Із розвитком функціонального синтаксису, зокрема у працях І. Р. Вихованця, щодо будови, словосполучення розділяють на два формальні типи: словосполучення елементарні, які складаються з двох компонентів і словосполучення неелементарні, які складаються з трьох і більше компонентів [Вихованець 1993].

У мовознавстві існує типологія словосполучень щодо визначення різновиду підрядного словосполучення за категоріально-морфологічним характером головного члена.

Підрядні словосполучення в залежності від морфологічної природи ведучих слів класифікуються на шість різновидів: субстантивні, ад'єктивні, прономінальні, нумеральні, адвербальні, вербальні.

Відповідно до чотирьох частиномовних різновидів гетерогенної класифікації частин мови розрізняють словосполучення іменникові, прикметникові, прислівникові, дієслівні. І. Р. Вихованець виділяє ще розряд інфінітивних словосполучень [Вихованець 1993].

Відповідно до типології підрядних словосполучень залежно від морфологічної приналежності підпорядковуючого члена, у складі, наприклад, субстантивних словосполучень, іменники є ведучими членами. Іменники можуть допускати у ролі залежного члена представника будь-якої з шести повнозначних частин мови:

субстантивно-субстантивні словосполучення містять у своєму складі два іменники, напр.: «*Ой **на горі калина...***» [Василенко, Гордійчук 1955: 105];

субстантивно-ад'єктивні словосполучення містять у своєму складі іменник і прикметник, напр.: «***Зібралася кумпанія Невеличка, але чесна***» [Василенко, Гордійчук 1955: 190];

субстантивно-прономінальні словосполучення містять у своєму складі іменник і займенник, напр.: «***Бабко моя, Щебетушечко, Чом не вечеряєш, Моя душечко?***» [Василенко, Гордійчук 1955: 153];

субстантивно-нумеральні словосполучення містять у своєму складі іменник із числівником, напр.: «*А в бідної дівчиноньки одна коралина, Попід гору несе воду – Цвіте, як калина*» [Василенко, Гордійчук 1955: 209];

субстантивно-адвербіальні словосполучення містять у своєму складі іменник і прислівник, напр.: «*Тільки в саду-винограду Кують зозуленьки...*» [Василенко, Гордійчук 1955: 195];

субстантивно-вербальні словосполучення містять у своєму складі іменник та дієслово, напр.: «*Ікумочко, Іголубочко, Звари мені судака, щоб і юшка була*» (З. Василенко, М. Гордійчук, 1955, с. 184); «*Мене мати не пускає на вулицю погулять*» [Василенко, Гордійчук 1955: 141].

Вивчення та опис динамічних процесів у синтаксисі словосполучення сучасної української літературної мови на лекційних і практичних заняттях, а також впродовж самостійної роботи у педагогічних закладах вищої освіти ефективні за допомогою ілюстративних прикладів. Новий погляд на мову праці «Українські народні пісні» (упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук) дав цікавий матеріал для диференціації та коментування розрізнявальних

ознак словосполучень, що позначають певні синтаксичні явища.

Висновки. У процесі підготовки майбутніх вчителів української мови викладачі повинні надати матеріал з простого синтаксису сучасної української літературної мови так, щоб студенти отримали суму знань, яка буде становити основу для вироблення фахових умінь і навиків, та бути основою для знання структури мови та синтаксичних засобів. У процесі вивчення синтаксису у ЗВО студенти і в ЗЗСО учні повинні засвоїти положення, що пов'язані з описом формальних типів сурядних і підрядних словосполучень, елементарності/неелементарності їх будови та різновидів за категоріально-морфологічним характером головного члена. Крім формально-синтаксичної характеристики, загальній структурі підрядного словосполучення властиві семантико-синтаксичні відношення, які виникають між компонентами словосполучення.

У межах отриманих результатів можна намітити перспективу подальшого студіювання у цьому напрямку: простеження ефективності певних засобів і методів навчання синтаксису української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Київ: Либідь, 1993. 366 с.
2. Загнітко Анатолій. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Донецьк: ДонНУ, 2012. Т. 3. 426 с.
3. Коваль Г. П., Деркач Н. І., Наумчук М. М. Методика викладання української мови: навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів. Тернопіль: Астон, 2008. 287 с.
4. Пігур М. В. Практикум з методики навчання української мови: навчально-методичні реком. для філол. фак. вищ. навч. закл. України. Тернопіль: ТНПУ, 2013. 98 с.
5. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс. Посібник для студентів педагогічних університетів та інститутів за редакцією М. І. Пентиліук. Київ: «Ленвіт», 2011. 366 с.
6. Українські народні пісні. В двох книгах. Упорядники: З. Василенко, М. Гордійчук. Київ: Державне видавництво «Мистецтво», 1955. Книга друга. 414 с.

REFERENCES

1. Vyhovanets I. R. Grammar of the Ukrainian language. Kyiv: Lybid, 1993. 366 p.
2. Zahnitko Anatoly. Dictionary of modern linguistics: concepts and terms. Donetsk: DonNU, 2012. Vol. 3. 426 p.
3. Koval H. P., Derkach N. I., Naumchuk M. M. Methods of teaching the Ukrainian language: a study guide for students of pedagogical institutes, humanities universities, pedagogical colleges. Ternopil: Aston, 2008. 287 p.
4. Pipur M. V. Workshop on the methodology of teaching the Ukrainian language: educational and methodological recommendations. for philol. Faculties higher education institutions of Ukraine. Ternopil: TNPU, 2013. 98 p.
5. Workshop on methods of teaching the Ukrainian language in general educational institutions: modular course. Handbook for students of pedagogical universities and institutes, edited by M. I. Pentyliuk. Kyiv: «Lenvit», 2011. 366 p.
6. Ukrainian folk songs. In two books. Compilers: Z. Vasylenko, M. Hordiychuk. Kyiv: State publishing house «Mystetstvo», 1955. Book two. 414 p.

T. M. LEVCHENKO

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian Linguistics and Teaching Methods, Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine

E-mail: tanyalevhenko2010@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-4275-7701>

T. V. CHUBAN

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian Linguistics and Teaching Methods, Hrihory Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine

E-mail: chuban1960@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7199-0684>

**SYNTAX AS A LINGUISTIC COMPONENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE
HIGHER EDUCATION ACQUISITIONERS**

In the material of the article, the authors raise the problem of the important place of teaching the «Syntax» section of the educational component (OC) «Modern Ukrainian Literary Language» in the process of preparing masters in the specialty 014 Secondary education (Ukrainian language and literature). The peculiarities of the study of the typology of word combinations in relation to the structure, their semantics in pedagogical higher educational institutions are analyzed, the priorities in the coverage of syntactic phenomena, the set of syntactic units and the rules of functioning of the units of simple syntax are determined. The provisions of traditional grammar are observed.

The article examines the question of the importance of observing a unit of syntactic level - a word combination when studying the syntax of the modern Ukrainian language at the philological faculties of pedagogical institutions of higher education.

The subject level of methodological analysis is applied, that is, disciplinary methodology as a set of research methods and principles used in the linguistic-didactic scientific discipline, where the scientific discipline itself is the main form of organization of scientific knowledge. Empirical methods of scientific research were used, therefore, the information obtained with the help of these methods of scientific research is the basis for further theoretical understanding of cognitive processes.

The peculiarities of teaching «Modern Ukrainian Literary Language» are characterized. Illustrative material for the description of syntactic phenomena was selected from the linguistic content of the collection «Ukrainian folk songs» (edited by: Z. Vasylenko, M. Hordiychuk), which is an example of a Ukrainian folk word. The article was created based on the authors' own research and conclusions based on the results obtained.

The relevance and importance of the work is due to the need to expand the students' theoretical knowledge base on one of the most important sections of grammar – syntax.

Key words: simple syntax, elementary phrase, non-elementary phrase, subordinate phrase, relative phrase.